

SUOMEN KIRKONKELLOT JA NIIDEN VALAJAT 1200–1500 -LUVUILLA

Timo Salminen

Missä tuotettiin Suomessa keskiajalla ja uuden ajan alussa tarvittut kirkonkellot? Oliko kotimaiselle tuotannolle edellytyksiä? Suomessa on säilynyt keskiaikaisia kelloja ja mainintoja hävinneistä, mutta tiedot valajista tai valamispaikoista ovat vähissä. Seuraava yleiskatsaus suomalaisiin 1200–1500 -lukujen kirkonkelloihin on ensimmäinen sitten J.R. Aspelinin vuonna 1895 Finskt Museumissa julkaiseman luettelon. Naapurimaissamme ja Keski-Euroopassa kampanologian asema on huomattavasti meikäläistä vahvempi, mikä johtuu pitkälti vanhojen kellojen suuremmasta määrästä. Pohjoismaisen kellotutkimuksen kiistämättömät perusteokset ovat F. Uldallin *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker* vuodelta 1906 ja Mats Åmarkin *Sveriges medeltida kyrkklockor* (1960). Baltiasta on olemassa ainoastaan Paul Campen julkaisu *Die Kirchenglocken Lettlands von ältester Zeit bis zum Jahre 1860 und ihre Giesser* (1930), jota ei liene Suomessa olemassa yhtään kappaletta.

Kirkonkellojen valamisen perusedellytykset olivat raaka-aineen saatavuus ja valutoimituksen vaatiman ammattitaidon olemassaolo. Kellot eivät yksinään elättäneet, vaan useimmat kellonvalajat olivat samalla tykinvalajia ja tekivät muita suuria valutoita. Varsinkin pohjoismaisissa oloissa he valoivat myös patoja ja kattiloita.

Kellojen kehityksessä on kaksi päälinjaa: metallilevystä, useimmiten raudasta taotut ja pronssista valetut kellot. Takomalla tehtyjä kirkonkelloja on L.M. Holmbäckin tietojen mukaan val-

mistettu vielä 1700-luvulla, vaikka kehityssuunnan päätuote olikin lehmänkellot. Vanhin valettu kello on löydetty Ninivestä ja sen ikä on noin 3000 vuotta. Keltit levittivät valutaidon Länsi-Eurooppaan. Se kulkeutui myös Venäjän kautta pohjoiseen ja Karthagosta Italian kautta Keski-Eurooppaan. Ensimmäinen tieto kellojen kirkollisesta käytöstä on Italiasta vuodelta 535. Kristinuskon saavutettua yleisen hyväksynnän kirkonkellot vakiintuivat.

Merkittävin varhaisen kellonvalutaidon dokumentti on Helmershausenin

luostarissa Westfalenissa eläneen Rugerus- eli Theophilus-nimisen benediktiinimunkin ja käsityöläisen vuoden 1100 tienoilla kirjoittama teos *Diversarum artium schedula*, Lehtisiä erilaisista taidoista. Yksi hänen käsittelemistään taidoista on kellonvalu, ja hänen mukaansa nimitetään 1000–1100-luvuilla käytettyä valumenetelmää teofilusmenetelmäksi sekä tuolloin valmistettuja kelloja teofiluskelloiksi eli mehiläispesänmuotoisiksi kelloiksi. Ne ovat muodoltaan yläosastaan voimakkaasti pyöristettyjä, seinämiltään lähes pystysuoria. Alareuna taipuu heikosti ulospäin. Korkeuden ja alareunan halkaisijan suhde on jokseenkin 1:1.

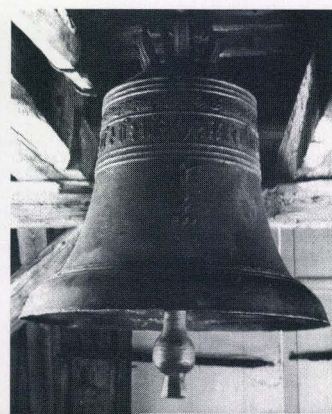
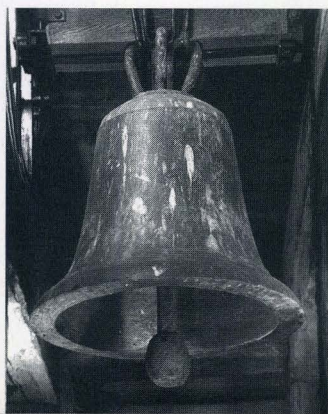
Pyrittäessä parantamaan soinnillisia ominaisuuksia kellon muoto muuttui 1100-luvun puoliväliin mennessä niisanotuksi sokeritoppamuodoksi eli romaaniseksi kelloksi. Tyyppi on voimakkaasti ylöspäin kapeneva siten, että yläosan halkaisija on osapuilleen puolet alaosan halkaisijasta. Reuna viettää varhaisimmassa muodossa sisäkehäänsä kohti, muuttuu 1200–1220-luvuilla vaakasuoraksi ja 1200-luvun puolivälissä ulospäin viettäväksi. Suomen vanhin

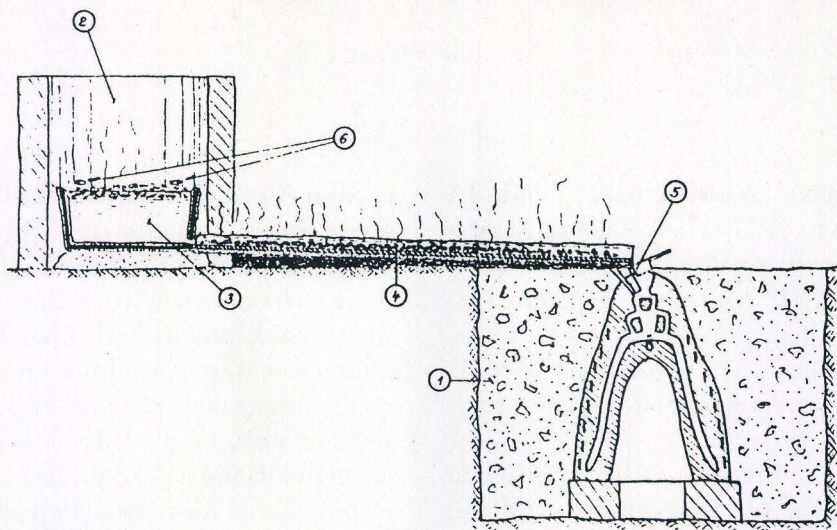
kirkonkello Eckerössä edustaa 1200-luvun alkupuolen romaanista tyyppiä. Muodoltaan tyypillisiä 1200-luvun kelloja saatettiin Holmbäckin tietojen mukaan valaa satunnaisesti vielä 1600-luvulla.

Kolmas keskiaikainen päätyyppi, goottilainen kello, syntyi vuoden 1300 vaiheilla. Goottilaisen kellon korkeus ripustamiseen tarkoitettu kruunu mukaan luettuna on jokseenkin yhtä suuri kuin alaosan läpimitta. Seinämä paksunee alaspäin. Koska kirkonkello on musiikki-instrumentti ja goottilainen tyyppi osoittautui soinnillisesti ylivoimaiseksi, se on pohjimmiltaan käytössä nykyisinkin. Valumenetelmän kehittyminen teki kellojen koristelun tekstein ja kuvin helpommaksi, ja koristukset yleistyivätkin 1300-luvulla. Niitä oli tosin esiintynyt aiemminkin. Koristelu säilytti niukan, keskiaikaistyyppisen luonteensa 1500-luvun puoliväliin.¹

Vanhimmat kellot valettiin *à cire perdue*-menetelmällä, jossa tekeillä olevan kellon vahamallin mukaan valmistettiin savimuotti. Koska menetelmä ei mahdollistanut suurten kellojen valamista, siitä luovuttiin vuoden 500 vai-

Vasemmallä: Ruotsin Söderby-Karlista peltoon kärkettynä löytynyt 1100-luvun kello edustaa mehiläispesänmuotoisia teofiluskelloja tyypillisimmillään. Holmbäck 1951 kuva 3. Keskellä: Eckerön kirkonkello edustaa tyypillistä romaanista ns. sokeritoppamuotoa 1200-luvun alkupuoliskolta. Kuva: Ålands kyrkor I kuva 305. Oikealla: Goottilaistyyppinen Marttilan kirkonkello vuodelta 1503. Krusifiksin alla erottuu mahdollinen valajanmerkki. Kuva: SK 13 kuva 58.





Teofiluskello valukuopassa. 1 Maatäytteen valukuoppa. 2 Sulatusuuni. 3 Upokas. 4 Valinkouru. 5 Tulppa (rautaa). 6 Palkeiden ilma-aukot. Theophilus 1986 kuva 6.

heilla ja siirryttiin Theophiluksen sittemmin kuvaamaan menetelmään. Siinä toista päätään kohti ohenevan tukki-puun päälle muotoillaan kellon sisämuotoa vastaava savikerros. Hiljaisen tulen avulla kuivatettu savi poltetaan ja jäädytetään ja sen päälle muotoillaan vahasta tai talista valmistettavan kellon malli. Tähän kaiverretaan mahdolliset tekstit ja kuvat, jotka siis tulevat valmiiseen kelloon syvennyksinä. Päälle muotoillaan jälleen riittävä määrä ohuita savikerroksia, joista jokaisen annetaan kuivua erikseen. Muotti valmistetaan vaakasuorassa asennossa, jossa sitä käännetään tarpeen mukaan. Lopuksi savi poltetaan, tukki poistetaan ja muotti sijoitetaan metallinsulatusuunin viereen kaivettuun maakuoppaan. Muotti ympäröidään muurilla ja päälle asetetaan kruunun muotti. Tali sulatetaan ja muotti kuivataan tulella. Se ympäröidään kovaksi poljetulla maalla. Metallia valutetaan kourua pitkin kruunun kautta sisään. Kun kello on valmis, poistetaan maa ja rikotaan muotti. Kello puhdistetaan ja varustetaan kielellä.²

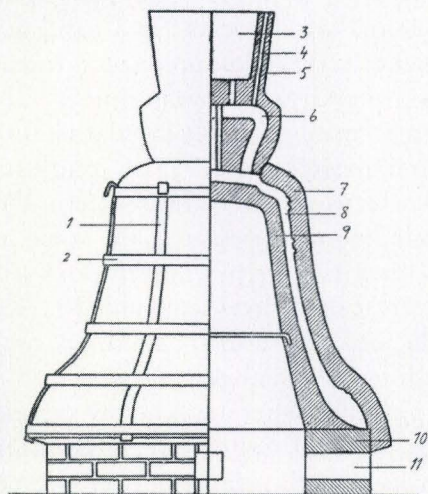
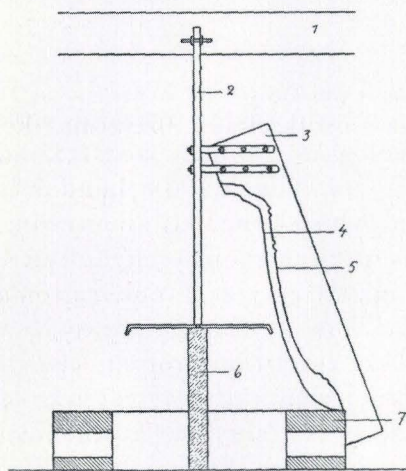
Joitakin kellonvalupaikkoja teofilus-

menetelmän käytön ajalta on tutkittu arkeologisesti, muiden muassa Lundissa Ruotsissa vuonna 1984. Lundin Kaikkien pyhien benediktiiniluostarin alueella tutkitun kuopan mitat olivat 4,8 x 2,6 metriä, syvyys jäi tuntemattomaksi. Kaksi jonkin verran pienempää valupaikkaa tutkittiin Drottenin korttelissa. Viimemainituista löytyi selvästi erotuva savesta tehty, kivien reunustama tulisijanpohja. Pienimmässä oli myös suuri määrä savimuotin jäännöksiä. Kuoppien yhteydestä ei löydetty merkikään sulatusuuneista. Tämä johtui todennäköisesti siitä, että valukuopat eivät olleetkaan kuoppia sanan varsinaisessa merkityksessä vaan muotti rakennettiin maan pinnalle ja sulatusuuni sijaitsi korokkeella, joka puolestaan tasoitettiin työn valmistuttua. Drottenin kuopat sijaitsivat 1000-luvun puolivälissä rakennetun sauvakirkon sisällä ja olivat sen kanssa samanaikaisia. Kirkkoa oli siis aluksi käytetty omien kellojensa valimona.³

Teofilusmenetelmäkin oli vaivalloinen suurten kellojen valmistuksessa, koska suuria muotteja ei pystytty

nostelevaan ja siirtelemään, ja siksi pä 1100-luvun jälkipuoliskolla muotti alettiin rakentaa alusta alkaen valukuoppaan ja viimeistellä savikerrokset muotin keskelle kiinnitetyn käännettävän kaavaimen (*Schablone*) avulla aiemmin käytetyn vapaan käden asemesta.

Aluksi muurataan tiilistä jalusta ja ontto ydin. Sen jälkeen muotoillaan



laudasta kaavain vastaamaan kellon sisämuotoa. Kaavaimen yhdistetään rautainen akseli. Ydin peitetään kerroksittain savella siten, että sen muoto vastaa kellon sisämuotoa. Jokaisen ohuen kerroksen on annettava kuivua ennen uuden levittämistä. Siksi ytimen sisällä poltetaan tulta. Kaavainta kääntämällä poistetaan pinnasta ylimääräinen savi. Ydin pestään vedellä tai oluella, jonka seassa on seulottua tuhkaa.

Valmiiksi poltetun ytimen päälle muotoillaan kellon savimalli eli "paita", joka tasoitetaan tavoiteltavan ulkomuodon mukaiseksi uudelleen muotoillun kaavaimen avulla. Käyttämällä savimallia saatiin merkittävästi vähennettyä kalliin vahan kulutusta. Pinta peitetään ohuella talikerroksella ja vahasta matriisiksi muotoillut koristukset asetetaan paikalleen. Ne tosin saatettiin tehdä myös vapaalla kädellä. Valmiissa kellossa tekstit ja kuviot näkyvät kohoumina. Malli peitetään savivai-palla, joka vahvistetaan hampulla ja raudalla. Tali sulatetaan pois ja savi kuivatetaan ja poltetaan. Vaippa nostetaan pois paikaltaan, malli poistetaan,

Kellonvalun ensimmäinen vaihe. Valupaikan yläpuolella on palkki (1), johon kiinnitetään akseli (2), joka puolestaan on alapäästään kiinnitetty puiseen paaluun (6). Akseliin on liitetty laudasta tehty kaavain (3). Nro 4 osoittaa valettavan kellon sisä- ja 5 ulkoprosiilia, 7 on tiilestä muurattu jalusta. Kuva: Holmbäck 1951 kuva 8.

Valmis valumuotti puolittain halkaistuna. 1 Rauditus. 2 Vanteet. 3 Valuvaikko. 4 Ilmaputki. 5 Valupää. 6 Kruunun muotti. 7 Vaippa. 8 Valettavaa kelloa vastaava tyhjä tila. 9 Ydin. 10 Jalusta. 11 Vetoaukko. Kuva: Holmbäck 1951 kuva 9.

ydin ja vaippa viimeistellään ja asetetaan keskenään paikoilleen, erikseen valmistettu kruunun malli asetetaan paikalleen ja koko muotti ympäröidään maalla. Loppu tapahtuu jokseenkin kuten teofilusmenetelmässä. Tämä valumenetelmä on ollut käytössä 1100-luvun puolivälistä nykyaikaan asti.⁴

Kellometalliseos, pronssi, koostuu 76–82 -prosenttisesti kuparista ja 18–24 -prosenttisesti tinasta, ja siksi esimerkiksi noin 93% kuparia sisältävä tykkinmetalli on sellaisenaan liian pehmeää kellojen raaka-aineeksi. Theophilus antaa suhteeksi 4+1.⁵

Sulatusuuni on lieskauuni, suuri tiiliallas, jossa on tulisija toisessa ja savukanava toisessa päässä. Altaan yläpuolelle on muurattu holvi pakottamaan liekit ja kaasut altaaseen. Uunin toisessa päässä on luukulla peitetty aukko, jonka kautta metallia lasketaan sisään ja sulatusta tarkkaillaan. Valukuopan puoleisessa päässä on rautatapilla suljettava tapinreikä. Lämpötilan on kohottava yli 1000 asteen, koska kuparin sulamispiste on 1083 °C. Kellojen jähmettyminen ja jäähtyminen valun jälkeen kestää muutamia päiviä.⁶

Suomen keskiaikaiset kellot

Kellojen alkuperästä voi parhaimmillaan saada yksityiskohtaistakin tietoa niihin valetuista teksteistä ja valajien puumerkeistä. Jotkut valajat merkitsivät jo keskiajalla nimensä tuotteisiinsa. Tapa vakiintui lopullisesti 1600-luvulla. Suomessa säilyneistä keskiaikaisista kelloista vain yhdessä mainitaan valajan nimi tai kotipaikka, 1500-luvulta olevista sen sijaan yleisemmin. Osa keskiaikai-

sistakin valajanmerkeistä on tunnistettavissa. Se, että huomattava osa teksteistä on alasaksankielisiä, kertoo jotakin siitä, miltä kielialueelta valajat olivat lähtöisin. Koska he olivat useimmiten kiertäviä – olihan helpompaa kuljettaa valajamestari kuin kello – valupaikka ei välttämättä ole mestarin kotipaikka.⁷

Suomessa on säilynyt noin 16 keskiaikaista kirkonkelloa, joista kahden olemassaolo on epävarma. Aikarajaksi on otettu Västeråsin valtiopäivillä vuonna 1527 julistettu uskonpuhdistus ja sitä seurannut kirkkoreduktio, kirkon omaisuuden peruutus kruunulle. Lisäksi on neljä ajoitukseltaan epävarmaa kelloa sekä seitsemän vuosilta 1530–1600. Tyypiltään ja koristelultaan täysin keskiaikaisia kelloja valettiin Mats Åmarkin mukaan 1550-luvulle asti.⁸

Yksi alkuaan Suomeen tarkoitettu kello vuodelta 1598 on Ruotsissa. Pääosin 1530–1540 -luvulla kruunulle Lyypekin porvareilta otetun velan maksuksi kootun kelloveron lähteistä voidaan erikseen laskea 11 Suomesta kuninkaan kamariin vietyä ja seitsemän rahalla lunastettua kelloa. Suurinta osaa ei luetella yksitellen. Myöhäisempänä tietona tunnetaan yhden kellon luovutus verona Tukholmaan ja yhden lunastus rahalla. Muina aikalaismainintoina tunnetaan noin 14 keskiaikaista tai 1500-luvun kelloa. Edelleen on säilynyt tieto noin 12 kellon uudelleen valamisesta 1600–1800 -luvulla. Osa maininnoista on yleisluontoisia, mistä johtuu lukujen epämääräisyys. Muita myöhäisempinä mainintoina tunnettuja keskiaikaisia tai 1500-luvun kelloja on noin seitsemän. Tieteellisesti dokumentoitiin 1800-luvulla kolme sittemmin tulipaloissa tuhoutunutta kelloa.

Seuraavassa esitellään paikkakunnittain kaikki Suomessa olemassa olevat tai kirjoittajalle arkistolähteistä ja kirjallisuudesta tunnetut keskiajan sekä 1500-luvun kellot, joita on yhteensä noin 85 kappaletta.

Askainen. Kello vuodelta 1548. Halkaisija 44 cm. Teksti: *de mensehe lebet nicht allene des brodes Sonder van einem itliken wurde dat van den munde gades kumpt anno 1548.* Kellossa on Tallinnan kaupungin valimossa toimineiden Hartman-sukuisten valajien käyttämä puumerkki. Lisäksi on kaksi ajoittamatonta kelloa, joista toista on arveltu keskiaikaiseksi (halk. 61 cm) ja toista 1500-luvulla valmistetuksi (halk. 59 cm).⁹

Eckerö. Suomen vanhin kello, 1200-luvulta. Halkaisija 70 cm, korkeus kruunu mukaan luettuna 76 cm. Siinä ei ole mitään tekstejä eikä muitakaan merkintöjä. Yksi kello on luovutettu verona vuonna 1536.¹⁰

Ålands kyrkor I s. 256 ilmoittaa ilman viitettä tai viitaten mahdollisesti vuosien 1682 ja 1684 tileihin, että 1540-luvulla olisi takavarikoitu kaksi kelloa.

Finström. Kello luovutettu verona vuonna 1530.¹¹

Föglö. Kello, jonka korkeus on 53 + (kruunu) 20 cm, halkaisija 69 cm. Alasaksalainen kirjoitus: *helgot . maria . berat . ves . ik . beginne / dat / it / enen / guden / enden / mote / vi.* J.R. Aspelin lienee tarkoittanut juuri tätä kirjoittaessaan pienemässä kellossa olevasta munkkityylisestä tekstistä ”Maria”. Kellossa on kaksi puumerkkiä, joille molemmille löytyy vastineet Ruotsista. Toinen niistä on ns. Kulmestarin (*Vinkelmästaren*) ja toinen ns. Ympyrämestarien (*Cirkelmästarna*) kuten Mats Åmark heitä on kutsunut. Mestarit ovat olleet nähtävästi saksalaissyntyisiä ja he ovat toimineet Tukholmassa 1500-luvun alussa. Heidän osittain yhdessä, osittain erikseen valamiaan kelloja tunnetaan melko runsaasti lähinnä Upplannista ja

Södermanlannista. Osassa kelloista on saksan- tai latinankielisiä tekstejä.¹²

Geta. Olemassa oleva kello, jota on arveltu keskiaikaiseksi. Lienee kuitenkin sama, joka Vald. Nymanin mukaan on valettu uudelleen vuonna 1816. Yksi kello luovutettu verona vuonna 1544.¹³

Hammarland. Kello luovutettu verona vuonna 1530.¹⁴

Hattula. Vuonna 1698 mainitaan olleen kaksi ”paavillista” kelloa, jotka lienee käytetty raaka-aineena teetettäessä uusia 1700-luvun alkukymmeninä.¹⁵

Hauho. Kello, jossa on teksti: *help . got . maria . be . rat . ves . ik . begine . dat . es . euc . goot . tu.* Kellossa on samat Kulma- ja Ympyrämestarien puumerkit kuin Föglösäkin.¹⁶

Hollola. Hartmanien Tallinnassa valama kello 1500-luvulta, nykyisin Kansallismuseossa Helsingissä (KM 7695). Aspelinin mukaan vuonna 1792 on ollut käytössä kello vuodelta 1442, mutta siinä ei liene ollut muuta kirjoitusta kuin vuosiluku.¹⁷

Ii. Kellovero on lunastettu 15 markalla vuonna 1531. Lunastus vastannee puolta noin 6–8 leiviskän (50–70 kg) painoisen kellon arvosta. Tämä kello on siis ollut pitäjän ainoa tuohon aikaan.¹⁸

Isokyrö. Kellovero lunastettu 200 markalla vuonna 1531. Lunastettu kello lienee painanut noin 2–3 kippunaa (350–500 kg).¹⁹

Jomala. Kello luovutettu verona vuonna 1530.²⁰

Kaarina. Vuonna 1588 on valettu uudelleen vanhempi kirkonkello. Seurakunnan tulot eivät ole vähäisyytensä vuoksi riittäneet kirkon ylläpitoon, ja seurakuntalaiset ovat jääneet kellonostosta 10 taalaria velkaa. Siksi he anovat kuninkaalta, että kirkon tulot määrättäisiin kirkkorakennuksen ylläpitoon eikä annettaisi papille. Kuningas suostuu anomukseen.²¹

Kaarlela. (Kokkola). Kellovero lunastettu 80 markalla vuonna 1531. Vastannee runsaan kippunan (170–210 kg) painois-

ta kelloa.²²

Karjaa. Kaksi keskiaikaista kelloa, joista suurempi on ajoittamaton, pienempi vuodelta 1477. Suuremman teksti: *ave + maria + gracia + plena + dominus + tecum + benedicta + tu + in + mulieribus*. Pienemmän teksti: *i . n . r . i help gat maria berat anno dni m cccc lxxvii*. Jälkimmäisessä on lisäksi Pyhän Olavin pyhiinvaellusmerkki, Neitsyt Maria ja Jeesus sekä Pyhä Margareta. Tekstin keskellä on Kristuksen pää.

Kumpikaan kello ei näyttäisi viittaavan ainakaan Ruotsiin tai Tanskaan. Suuremman tekstin loppuosa *benedicta tu in mulieribus* (siunattu sinä naisten joukossa) esiintyy Ruotsissa kokonaan kirjoitettuna vain kahdessa värmlantilaisessa 1200-luvun kellossa, jotka eivät tässä tapauksessa tule kyseeseen vastineina. Tanskassa se tavataan kolmessa kellossa, joista yksi on vuodelta 1425, toinen vuodelta 1485 ja kolmas ajoittamaton. Vuoden 1485 kellossa on lundilaisen mestari Hermanin valajanmerkki, jota ei Suomesta tunneta mistään. Karjaata lähin *tu in mulieribus* -teksti on kuitenkin naapuripitäjä Pohjan kellossa, joka on nykyisin Kansallismuseossa. Tuntematon valaja on todennäköisesti liikkunut Uudenmaan rannikolla ja valanut samalla matkallaan kellon sekä Karjaalle että Pohjaan.

Pikkukellon tekstin aloittava *i.n.r.i.* näyttäisi olevan Ruotsissa täysin tuntematon samoin kuin kuva-aiheiden joukossa esiintyvät Pyhä Margareta ja Kristuksen pää. Tanskassa *i.n.r.i.* esiintyy yhdessä kellossa vuodelta 1516, kuva-aiheet eivät missään. Maria ja Jeesus -aihe on molemmissa maissa yleisempi. P. Olavin pyhiinvaellusmerkit ovat tavallisempia Ruotsissa kuin Tanskassa.²³

Kemi. Kellovero on lunastettu 25 mar-kalla vuonna 1531.²⁴

Kirkkonummi. Kello vuodelta 1582, teksti: *ith is gut vp den heren vortrven vnde nicht sick vorlaten vp menschen, anno domini m^o lxxxii*. Kellossa on kaksi ihmiskuviota ja

Hartmanien valajanmerkki hvh.²⁵

Kisko. Kello vuodelta 1570. Kellossa on Hornin suvun vaakuna ja teksti: *Su dat lam godes dat der verlt tsunde dreibt. Anno dominj m^o lxx IP*. Useimmiten kaksi viimeistä merkkiä on tulkittu IX:ksi, jolloin vuosiluku olisi 1579, mutta Suomen kirkot 5 mainitsee sen kristusmonogrammiksi. Hinrich Hartmanin Tallinnassa valama.²⁶

Korpilahti. Finskt Museumissa vuonna 1895 mainitaan tallella olevaksi venäläinen kello vuodelta 1546. Teksti suomennettuna: Vuonna 7054 valoi Andrej Hlopov kellon Gregorin, Anisjan ja Matvejn muistolle.²⁷

Kumlinge. Kello luovutettu verona vuonna 1536.²⁸

Laitila. Untamalan kappelista luovutettiin Uudenkaupungin museoon vuonna 1908 koristelematon, Tove Riskan mukaan myöhäiskeskiaikaista tyyppiä edustava kello.²⁹

Lammi. Vuonna 1918 tuhoutui tulipalossa kolme kelloa, joista yksi oli keskiaikainen. Kooltaan kello oli keskimmäinen palossa sulaneista. Theodor Schvindt dokumentoi sen vuonna 1888 ja Suomen Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallinen retkikunta vuonna 1892 uudelleen. Siinä oli ”polvekkeisesti kirjoitettu” teksti: *Ave Maria gratia plena dominus tecum benedicta*. Kirjoituksen alapuolella oli ornamentinauhaa ja pieni krusifiksi. J.R. Aspelin mainitsee myös §-mallisen merkin.³⁰

Lemland. Kello luovutettu verona vuonna 1530.³¹

Lemu. Vuonna 1782 uudelleen valettu kello, joka oli alkuaan osapuilleen vuodelta 1577. Sen ilmoitettiin näet vuonna 1637 olleen käytössä 60 vuoden ajan.³²

Liljendal. Mahdollisesti myöhäiskeskiaikainen kello, joka on alkuaan ollut Pernajan emäkirkossa. Kun Liljendalin kartanon herra Henrik Aminoff lahjoitti kirkkoon uudet kellot vuonna 1754, vanha annettiin hänelle ruokakelloksi. Sittemmin se toimitettiin Loviisan museoon, josta se siirrettiin Liljendalin kirkkoon vuonna 1955.

Kellon voi muotonsa perusteella ajoittaa 1500-luvun alkuun, mutta koristelulle ei löydy vastineita keskiaikaisista tai uuden ajan alun kelloista.³³

Liminka. Kellovero on lunastettu 25 markalla vuonna 1531. Se vastaa puolta noin 12–16 leiviskän (100–135 kg) painoisen kellon arvosta.³⁴

Lohja. Kello vuodelta 1594. Teksti: *got allein de ehre si, tomes olofson vnd hinrick larsson leth geten mi - gloria in excelsis deo, anno domini mv^clxxxiii*. Kellossa on serafinpää ja Hartmanien valajanmerkki hvh. Heikki Ylikangas on tulkinut tekstissä esiintyvän hinrick larssonin tarkoittavan juuri valajamestaria, mutta tosiasiaa tämä Henrik ei tekstin mukaan valanut kelloa vaan valatti sen. Lisäksi nimimuoto on Hartmanien yhteydessä tuntematon. Tuomas Olavinpoika oli Lohjan kirkkoherra vuosina 1579–1594 ja yksi syrjäytetyn Juhana III:n kannattajia käynnissä olleessa valtataistelussa.³⁵

Maaria. Vuonna 1876 tuhoutui tulipalossa kello, jota kutsuttiin Juutiksi, koska se oli perimätiedon mukaan saatu Kristian II:n aikana Pikisaaren edustalle jääneestä tanskalaisesta sotalaivasta. Kellossa oli osittain epäselvä minuskelikirjoitus: *Ave Maria gracia plena usds (?) ogldlcfbcd*. Sanojen välissä oli ruusukkeet ja lauseen päätteenä pieni jousimies. Emil Nervander dokumentoi kellon vuonna 1871.

Ruotsista tunnetaan yksi ainoa keskiaikainen kirkonkello, jossa on jousimiehen kuva. Se on Gotlannin Lokrumessa, valettu vuonna 1442, ja lähin vastine sille on puolestaan löydetty Ellrichistä Thüringenistä Saksasta. Lokrumen kellossa on lisäksi Lyypekistä lähtöisin oleva ns. *Apengeter* (apinanvalaja) -merkki, kävelevän apinan kuva, josta ei Maarian tapauksessa ole tietoa. Harvinainen jousimieskuvio voisi kuitenkin viitata Maarian kellon saksalaiseen alkuperään.³⁶

Lisäksi oli toinen kello, ainoana koristeenaan puumerkki, jossa oli ympyrän

päällä risti. Samanlaista valajanmerkkiä käytti mestari Henrik Tukholmalainen, jonka kellot Åmark on ajoittanut 1300-luvun loppuun, Holmbäck 1400-luvun alkuun. Tanskalaiset ovat hyvin saattaneet ryöstää kellot tai toisen niistä jostakin Mälarin seudun kirkosta 1520-luvun alussa, eikä kansantarun yhdistäminen niihin tunnu siis mitenkään mahdottomalta.³⁷

Marttila. Kello vuodelta 1503, halkaisija 66 cm. Teksti: *anno dni m d iii. O rex glorie xpe veni cum pace*. Kellon kyljessä on krusifiksi ja sen alapuolella mahdollinen valajanmerkki, joka kaukaisesti muistuttaa yhtä tukholmalaisien Ympyrämestarien käyttämistä puumerkeistä. Koristelu kuitenkin poikkeaa runsaudellaan heidän käyttämistään tyystin. Sille on puolestaan lähes täydellinen vastine upplantilaisen Hackstan kirkon pikkukellossa, mutta sen valajanmerkki on erilainen. Hackstan kello on nähtävästi valettu vuonna 1522 eli 19 vuotta marttilalaisen jälkeen. Marttilan kellossa on ylinnä kolme kohovyötä, joita seuraavat akantinlehtinauha, kohovyö, leveä kirjoitusvyöhyke, kolme kohovyötä ja krusifiksi sekä oletettava valajanmerkki. Alareunassa on kolme kohovyötä. Hackstan lehväkuvio on erilainen ja sijaitsee ylinnä. Lehvien ja tekstin välissä on kolme kohovyötä. Alareunassa on viisi vyötä kahdessa ryhmässä (3+2). Teksti on saksankielinen.³⁸

Tässä yhteydessä on mielenkiintoinen **Nauvon** vuonna 1784 uudelleen valettu, alkuaan vuodelta 1524 tai 1528 peräisin ollut kello. Siinä oli minuskeliteksti: *in domini honore s fusa per henric ender wuzk d m r (?) nau m F v I E S X A*. Kellon on julkaissut alkuaan Bror Abraham Miödh vuonna 1819. Tekstin alla on krusifiksi ja täsmälleen samanlainen H-muotoinen valajanmerkki kuin Hackstan kirkon kellossa. Merkki kuuluu siis Henrik Enderille. Kirjainyhdistelmä *wuzk* ei merkinne mitään.³⁹

Nauvon kellon tekstin loppupuolelta on esitetty useita tulkintoja, ja J.R. Aspelin on olettanut viimeisenä olevan majuskeli-A:n

tarkoittavan Turun kaupunkia ja pitänyt valaja Henrik Enderiä sen perusteella Turussa toimineena.

Tosiasiassa se on kuitenkin lyhenne sanasta Anno (vuonna) eikä kerro valupaikasta mitään. Suomen kirkot 7:ssä esitetään tulkinta, että mestari olisi voinut olla tallinlainen, koska Räävelissä on 1500-luvun alkuvuosina toiminut Henrik-nimisiä kellonvalajia, jotka ovat valaneet kelloja myös Turkuun. Nauvon kellon Henrik ei nähtävästi kuitenkaan kuulu heihin.

Vertailtaessa edelleen valajanmerkkejä havaitaan, että Hackstan puumerkkiä muistuttava merkki on smälantilaisissa Långasjön ja Madesjön isoissakelloissa sekä Madesjön pikkukellossa. Kahdessa jälkimmäisissä tosin on H-maisessa kuviossa kolmas pystyviiva keskellä. Långasjössä ja Madesjön pikkukellossa on krusifiksi. Kummassakaan ei ole tekstiä, ja koristelu rajoittuu kapealle vyöhykkeelle yläreunassa.

Åmark huomauttaa Hackstassa käytettyjen kirjainten olevan samasta matriisista kuin Henrik Tönnepojan vuonna 1583 valamassa Spångan kirkon pikkukellossa ja epäilee siksi, että vuosilukumerkintä xxii olisikin tulkittava jotenkin muutoin kuin 1522:ksi (1572:ksiko?). Holmbäck on yhdistänyt eri tiedot seuraavasti: Hackstan kellon tekijä saattaisi olla 1520-luvulta tunnettu padanvalaja-Tönjes ja Spångan kellon valaja olisi hänen poikansa.

Koska H-merkin käyttäjä kertoo kuitenkin itse Nauvon kellossa nimensä, Holmbäckin Tönjes-teoria ei pidä. Samoin joutuu epäilyksen alaiseksi Åmarkin havainto Hackstan ja Spångan samasta kirjainmatriisista ja Hackstan valuvuosi varmistuu 1522:ksi. Spångasta tunnettu Henrik Tönnepoika sukulaisineen on tässä yhteydessä hylättävä. Nauvon ja Hackstan kellojen valmistaja on nimensä perusteella oletettava syntyperältään saksalaiseksi tai flaamilaiseksi. Flaamilaisten valajien kelloja on sekä Ruotsissa että Tanskassa.

Jos hän olisi Ympyrämestarien tavoin

käyttänyt useaa erilaista puumerkkiä tai jos Marttilan kuvio ei olisikaan valajanmerkki, voitaisiin kaikki kuusi kelloa yhdistää samaan mestariin ja hänen eri tyylikausiinsa. Långasjön ja Madesjön kellot olisivat varhaisempia kuin Marttilan, Hackstan ja Nauvon kellot. Koristelun runsastuminen oli 1500-luvun alussa kellojen yleinen kehityssuunta.⁴⁰

Nauvosta on myyty todennäköisesti keskiaikainen pieni kello Naantaliin vuonna 1634.⁴¹

Masku. Vuonna 1510 valettu kello valettiin uudelleen vuonna 1811. Kellossa oli ”munkkikirjoitusta”.⁴²

Mynämäki. Mynämäen kirkkoon valettiin vuonna 1471 kello Turussa. Seurakunta jäi valajalle velkaa ja myi Kosken tilan 70 markasta tuomiorovasti Magnus Nicolauksenpojalle. Tällä rahalla kello lunastettiin. Tämä on ainoa yksiselitteinen tieto kirkonkellon valamisesta Suomessa keskiajalla. Vuonna 1578 Mynämäen seurakunta sai kymmenysavustuksen uuden kellon hankintaan.⁴³

Nousiainen. Kello, joka on alunpitäen 1400-luvun alusta, mutta on valettu metallia lisäten uudelleen vuosina 1693, 1755 ja 1807. Se hankittiin suunnilleen vuonna 1407, sillä vuonna 1437 pidetyillä käräjillä käsiteltiin Monnoisten tilaan liittyvää omistuskiihtaa, jossa eräs Matti Pentinpoika vaati tilaa itselleen mutta todistettiin, että Thona-vaimo oli lahjoittanut tilan viisikymmentä vuotta aikaisemmin Nousiaisten kirkolle Kuusiston salmessa hukkuneen poikansa sielun pelastukseksi. Hankkiessaan suuren kellon kirkkoonsa noin 30 vuotta ennen käräjöintiä pitäjän miehet olivat myyneet tilan silloiselle arkkiteini Magnus Tavastille, myöhemmälle piispa Magnus II:lle, joka puolestaan oli lahjoittanut sen arkkiteininpöydälle. Magnus Tavastista tuli arkkiteini vuoden 1407 vaiheilla.⁴⁴

Oripää. Ilmeisesti keskiaikainen kello valettiin uudelleen vuonna 1855. Vuonna 1837 merkittiin näet vanhassa kellossa ole-

van ”ruonokirjoitusta”, jota ei osattu lukea.⁴⁵

Paimio. Räpälän kirkosta peräisin olevaa keskiaikaista kelloa säilytetään nykyisin Kansallismuseossa (KM 3464). Halkaisija 30 cm. Teksti: *ave . maria . gracia . plena . dominus . tecum.* Kellossa on myös Turun tuomiokapitulिन vaakuna. Kello toimitettiin raaka-aineena Osberg & Baden valimolle Helsinkiin vuonna 1875 hankittaessa Paimioon uutta. Sitä ei kuitenkaan sulatettu vaan se myytiin Meltolan taloon, jossa sitä käytettiin ruokakellona vuoteen 1897 asti, kunnes lahjoitettiin museoon. Kello on tyyppiltään myöhäiskeskiaikainen.

Vistan kirkossa eli Paimion pääkirkossa on alkuaan Räpälään valettu kello vuodelta 1578. Teksti: *Pemar soken är iagh till tienest guti(n) vorden af Martino iacobi Aboensis ano 78.* Kellossa on koristeina Juhana III:n ajan rahoja. Martti Jaakonpoika Turkulainen on ainoa nimeltä tunnettu Suomessa ennen vuotta 1600 toiminut kellonvalaja, mutta tokkopa hänkään lienee suomalainen ollut. Muuten ruotsinkielisen tekstin keskellä esiintyvä ”vorden” viittaa saksalaiseen alkuperään. A. Björck kirjoittaa kellon tekstistä: ”Tämä päättyy noin kolmen tuuman avaralla ympyrän kehällä, joita yleensä on viisi sekä ihmisen kuvalla, jonka ympäri on hienoja sekavia kirjaimia. Vanha juttu sanoo sen kellon valetun jo apostoli Johanneksen eläessä. – Mutta epäiltävä on, josko ”PEMAR’in” pitäjäästä siihen aikaan vielä mitään tiedettiin.”⁴⁶

Pietarsaari. Kelloverona on luovutettu 7 leiviskän ja 4 naulan (noin 60 kg) painoinen kello sekä 150 markkaa rahaa vuonna 1531. Jäljelle jäänyt suuri kello lienee siis painanut runsaat 2 kippunaa (noin 370–460 kg). J.R. Aspelinin tietojen mukaan vuonna 1813 ovat pietarsaarelaiset valattaneet uudelleen kellon, jossa on ollut Neitsyt Marian ja Kristuksen kuvat. Ks. myös Turku.⁴⁷

Pirkkala. Vuonna 1543 valettu kello halkesi vuonna 1821 ja valettiin uudelleen 17

vuotta myöhemmin. Kellon halkaisija oli 1 3/8 kynnärää (noin 80 cm) ja siinä oli teksti: *alting forgaard men Guds ord blifver ewinnerlig: MDXLIII.* Tekstin muoto ei tällaisenaan ole 1500-luvulta ja dokumentoinnin tarkkuus on muutenkin kyseenalainen. Huomiota kiinnittää seuraavana esiteltävässä, Kort Hartmanin vuonna 1554 valamassa Pohjan kirkonkellossa oleva täsmälleen samansisältöinen teksti. On hyvin mahdollista, että Pirkkalankin kello on ollut Hartmanin työtä, mutta tämän todistaminen on käytettävissä olevien tietojen perusteella mahdotonta.⁴⁸

Pohja. Kaksi kelloa, jotka molemmat kuuluvat nykyisin Kansallismuseon kokoelmiin. Pienempi kelloista (KM 4001) on keskiaikainen, teksti: *ave maria gracia tecum benedicta tu in mulieribus.* Suurempi (KM 2679) vuodelta 1554, teksti: *khort hartman ghot mi alle dingk sint vorgenglick allein ghodes wort bliet euich anno xv^oliiii.* Jälkimäinen kello on siis jälleen Tallinnan Hartmanien tuotantoa.⁴⁹

Porvoo. Porvoossa on ollut vuonna 1545 valettu venäläinen kello, joka oli todennäköisesti kulkeutunut sinne Jakob De la Gardien Venäjän-sotarekeltä vuosina 1609–1610. Teksti kuului suomennettuna: ”Tämä kello on valettu vuonna 7053 korkeasti kunnioitetun Pyhän Kolminaisuuden kunniaksi ns. Aleksanteri Erakon luostaris- sa suuriruhtinas Ivan Vasiljevitsin ja Suur-Novgorodin sekä Pihkovan arkkipiispa Teodosiuksen aikana pappi Rodion Kosznovin käskystä.” Kelloa oli jouduttu korjaamaan, jolloin siihen oli valettu ruotsinkielinen teksti: *Johan Berendes till Strömsberg A:o 1631. Margaretha Wildman till Tjusterby A:o 1631.* Venäläiset veivät kellon takaisin vuonna 1742.

Porvoon kirkkoon lienee valettu uudet kellot 1590-luvun alussa venäläisten ryöstettyä kirkon kelloineen. Kiialan ja Jakkarilan kartanoiden omistajat lahjoittivat varat uusien hankintaan. Sekä ryöstettyjen että uusien määrä on tuntema-

ton. Edelleen 1700-luvulla mainittiin yksi kello luovutetun verona vuonna 1530.⁵⁰

Raisio. Myöhäiskeskiaikainen kello, halkaisija 33 cm. Se on muutoin koristamaton, mutta Suomen kirkot 6:ssa sivulla 126 julkaistun kuvan mukaan siinä on valmistajan merkki, jolle ei löydy vastineita. Mats Åmark ei varauksettomasti tunnusta muotoa keskiaikaiseksi kirjoittaessaan Västmanlannin Gunnilbon ja Länsi-Göötanmaan Skälvumin kelloista.⁵¹

Renko. Kello on todennäköisesti vuodelta 1511, halkaisija noin 50 cm, korkeus 38+18 cm. Teksti, joka on kellossa peilikuvana, voidaan lukea kahdella tavalla: *Anno D: M: LXI tai Anno D: M: CXI*. Tekstivyyön alapuolella on valajan puumerkki. Kelloon valettu vuosiluku (1061 tai 1111)

on lukutavasta riippumatta virheellinen. J.R. Aspelin ja Markus Hiekkänen ovat tulkinneet vuosiluvun 1561:ksi, mutta kolmanneksi viimeistä merkkiä voi pitää todennäköisemmin C:nä kuin L:nä, sillä verrattaessa sitä esimerkiksi Pietarsaassa olevaan Turun kelloon tai Reinhold Hausenin julkaisemiin kellojen teksteihin havaitaan yläpään taipuvan enemmän kuin minuskelil-kirjaimessa yleensä oli tapana. Vuosiluku olisi siis kirjaimellisesti 1111, joka tarkoittaisi 1511:ta.⁵² Kellon muoto ei sulje pois kumpaakaan edellämainituista ajoituksista, mutta ruotsalaisvastineet viittaavat renkolaisenkin olevan 1500-luvun alkuvuodelta.

Tärkeimmät vastineet ovat Södermanlannin Överenhörnassa ja Grödingessä. Jäl-

Rengon kirkonkello vuodelta 1511. Kellon kaulassa tekstivyyöhykkeen alapuolella erottuu valajan puumerkki. Kuva TS.



kimmäinen kello valettiin uudelleen vuonna 1919. Molemmista on dokumentoitu sama valajanmerkki kuin Rengosta, jossa se tosin on peilikuvana. Kellojen muoto on samankaltainen, varsinkin Grödinge ja Renko ovat hyvin lähellä toisiaan. Grödingen kellosta otetuissa valokuvissa vain osittain näkyvässä tekstissä on takaperin oleva a-kirjain, ja tekstin kuvissa näkyvää osaakaan ei ole epäselvyytensä vuoksi pystytty kokonaisuudessaan lukemaan. Överenhörnan kellossa on vain muutamia epämääräisiä kirjaimia. Kirjoitusten käsittelyn taitamattomuus sopii yhteen Rengon kellon kanssa.

Södermanlannissa kiinnittää edelleen huomiota Ärilan kirkon isokello, joka on peräisin vuodelta 1502 tai 1503: sen teksti on myös peilikuvana ja osaksi käsittämätön. Muoto täsmää edellä mainittujen ruotsalaiskellojen sekä Rengon kanssa. Valajanmerkkiä ei ole. On siis perusteltua olettaa kaikkien olevan saman valajan työtä 1500-luvun alusta.

Renkolaiskello halkesi salamaniskusta vuonna 1944, korjattiin mutta poistettiin käytöstä vuonna 1981. Nykyisin sitä säilytetään Rengon kotiseutumuseossa.

Rengosta on luovutettu yksi kello verona vielä vuonna 1560, ja siellä on ollut toinen keskiaikaiseksi arveltu kello vuonna 1651. Se halkesi ennen vuotta 1730 ja valettiin uudelleen vuonna 1758 sekä jälleen haljenneena vuonna 1800.⁵³

Rymättylä. Mahdollisesti keskiaikainen on ollut kello, joka on luovutettu Turun historialliseen museoon (nykyisin maakuntamuseo, THM 4713), mutta joka on sittemmin joutunut kadoksiin.⁵⁴

Saloinen. Kellovero on lunastettu 60 markalla vuonna 1531. Tämä vastanee 15–18 leiviskän (noin 130–150 kg) painoista kelloa.⁵⁵

Saltvik. Kello on luovutettu verona vuonna 1530.⁵⁶

Sauvo. Vuosina 1661–1665 on valettu ilmeisesti keskiaikaisista vanhoista pienistä kelloista uudet isommat, ja vuonna 1826

valettu uudelleen vuonna 1663 teetetty kello.⁵⁷

Somero. Vuonna 1758 on valettu uudeen keskiaikainen kello, josta ei ole enempää tietoja. Kellovero on lunastettu 130 markalla vuonna 1544.⁵⁸

Sund. Kello vuodelta 1480 ilmoitettiin antikviteettina vuonna 1667 ja on hävinnyt sen jälkeen. Teksti: *Anno Domini mcdlxxx campana ista fundata est ad honorem S. Johannes baptistae. Clemens Michaelz.* Muutoin tuntematon Clemens on yleensä tulkittu kellon valajaksi. Yksi kello on luovutettu verona vuonna 1544.⁵⁹

Sääminki. Olavinlinnan kappelissa on vuonna 1499 ollut inventaarin mukaan kaksi suurta ja kaksi pientä kelloa, joista ei ole mitään tarkempia tietoja. Kellot ovat sittemmin hävinneet.⁶⁰

Tammisaari. Aspelinin mukaan 1800-luvun lopussa oli tallella vuonna 1513 valettu Maria-niminen kello, joka oli ostettu vuonna 1821 tapahtuneen kirkon palon jälkeen Tallinnasta. Teksti: *mayia hete yck de doden beschryge jck vn leve degen x roppe jck + hynryck x van x swychgel x goet x myck x ynt x yar xv x vn xiii.* Kello oli siis Hinrich van Swychgelin valama. Onko hän ollut tallinlalainen vai muualta, ei ole tiedossa.⁶¹

Tenhola. Kello, jonka C.A. Nordman on ajoittanut 1300-luvulle. Siinä ei ole kirjoituksia eikä muitakaan koristekuviota.⁶²

Turku. Pietarsaaren maaseurakunnan kirkossa on nykyisin alkuaan Turkuun valettu kello vuodelta 1488. Paino 8 kippunaa eli 1360 kg, teksti: *disse klokke scal to abou help ibesus undt Maria anno domino m cccc lxxxviii.* Turun tuomiokirkossa kello on kantanut Ison Heikin eli Pyhän Henrikin nimeä. Se on ainoa säilynyt Turun tuomiokirkon keskiaikainen kello, sillä muut tuhoutuivat suuressa Turun palossa vuonna 1681. Iso Heikki oli myyty kahdesta venäläisestä kellosta Jakob De la Gardielle vuonna 1615, ja tämä oli lahjoittanut sen Pietarsaareen. Kellossa on valajan merkki. Juhani Rinne on olettanut kelloa Thyl

Clotbraerin (Tile Klötbrade) Tallinnassa valmistamaksi, koska tämä teki myöhemmin kelloja Turkuun. Thyl ei kuitenkaan liene ollut mestari vielä vuonna 1488 ja lisäksi puumerkki muistuttaa ns. Morkarlan mestarin merkkiä, joka tunnetaan muutamista vuosina 1501–1506 valetuista kelloista Ruotsissa. Merkin alla olevaa takaperoisen J:n muotoista kuviota ei kuitenkaan hänen kelloissaan näyttäisi olevan. Useimmissa niistä on myös runsaammin tekstejä kuin Turun-Pietarsaaren kellossa, ja ennen kaikkea kirjoitukset ovat latinan- ja ruotsinkielisiä. Siten häntäkään ei voi pitää erityisen todennäköisenä valmistajana. Åke Sandholm mainitsee eräiden Lyypekin seudun kellojen valajanmerkkien muistuttavan Turun-Pietarsaaren merkkiä mutta jää silti samalle kannalle Rinteen kanssa.⁶³

Turun tuomiokirkosta tiedetään muutamia hävinneitä keskiaikaisia kelloja. Tuomiokirkko teetti kellonsa ainakin 1500-luvun alussa poikkeuksetta Tallinnassa, jossa Thyl Clotbraer mainitsee testamentissaan vuonna 1500 pitävänsä hallussaan yhtä kippuntaa tuomiokirkon kellometallia. Samainen Thyl valoi kelloja Turkuun vielä vuonna 1505 ja jälleen kesäkuussa 1515. Viimeksi mainittuna vuonna hän kirjoitti olevansa valmis valamaan neljä kelloa uudelleen 12 markalla kippunnalta, jos kellot lähetetään hänelle kauniin kesän ja merellä vallinneen rauhan aikana. Muutoin hinta olisi 20 markkaa kippunnalta. Kaksi kelloa olikin valettuina syyskuun 2. päivään mennessä ja kolmannen piti tulla työn alle seuraavana päivänä. Juuri näihin aikoihin Thyl kuitenkin kuoli ja tilauksen teki loppuun valaja Heinrich seuraavana vuonna. Turun tuomiokirkosta tiedetään myös neljän kippunnan ja yhden leiviskän (noin 690 kg) painoinen kello, jonka kirkko myi Turun kaupungille vuonna 1470. Yksi 18 kippunnan eli 3060 kg:n painoinen kello luovutettiin verona vuonna 1530.⁶⁴

Ulvila. Alkuaan Ulvilaan tarkoitettu, Gödik Fincken ja Axel Kurjen lahjoittama,

lyypekkiläisen Mattias Benninckin vuonna 1598 valama kello on Knäredissä Ruotsissa eikä ole mitään tietoa, onko se koskaan käynyt Ulvilassa.⁶⁵

Uskela (Salo). Keskiaikainen kello, jonka halkaisija on 66 cm. Sen kyljessä on kaksi ympyrän sisällä olevaa ristiä, ruusukemainen kuvio, joka muistuttaa tukholmlaisten Ympyrämestarien käyttämiä ja lähinnä S-kirjaimen tapainen merkki. Ruusuke on samantapainen kuin Ympyrämestarien merkki n:o 7 södermanlantilaisen Lilla Malman kirkon isossakellossa.

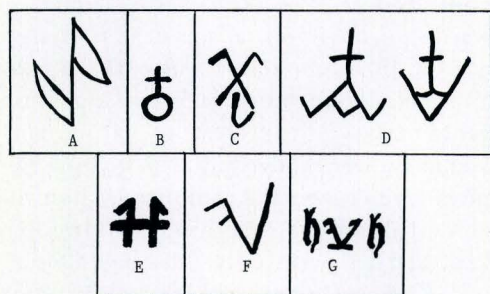
S-kuvion ja ristien yhdistelmä viittaa kuitenkin toisaalle. Sitä on Åmarkin oletuksen mukaan käyttänyt kaksi eri valajaa, molemmat 1300-luvulla. Åmark on dokumentoinut yhdistelmän Upplannissa kahdesta kellosta. Toinen on Edsbrossa ja toinen oli vuonna 1908 uudelleen valettu Söderby-Karlin kirkon kello. Söderby-Karlissa S-kuvio oli takaperin ja ristejä oli useita. Edsbron kellosta Åmark käyttää ajoittavia luonnehdintoja ”yksi Upplannin vanhimmista”, ”1300-luvulta” ja ”varhaiskeskiaikainen”. Söderby-Karlin tyyppiä hän pitää myöhäisempänä ja ajoittaa kellon siihen valettujen Magnus Erikinpojan brakteattien perusteella 1300-luvun lopulle. Kun valajanmerkkien yhdistelmä kelloissa on sama, on joka tapauksessa oletettava niiden olevan joko saman valajan tai korkeintaan saman valajaperheen eri sukupolvien työtä. Uskelan kellon muoto muistuttaa lähinnä Söderby-Karlin kelloa ja on hyvin ajoitettavissa 1300-luvun loppuun tai 1400-luvun alkuun.

Lisäksi Uskelassa on koristelematon, mahdollisesti keskiaikainen kello, jonka halkaisija on 33 cm. Perimätiedon mukaan molemmat kellot olisi tuotu Pommerista vuonna 1644, mutta todennäköisesti ne ovat olleet pitäjässä jo ainakin vuonna 1626.⁶⁶

Vöyri. Kellovero on lunastettu 60 markalla vuonna 1531. Tämä vastaa 15–18 leiviskän (noin 130–150 kg) painoista kelloa.⁶⁷

Suomen keskiaikaisten kellojen valajat

Säilyneiden kellojen perusteella Tallinna näyttää olleen Suomen seurakuntien keskeisin kellonvalmistuskeskus ennen vuotta 1600. Räävelissä valmistettuja kelloja on nykyisin Suomessa tallella seitsemän tai kahdeksan ja lisäksi on säilynyt arkistomainintoja useasta muusta, joiden tarkkaan lukumäärää on tietojen yleisluonteisuuden vuoksi mahdotonta laskea. Ainakin Clotbraer ja Hartmanit olivat Tallinnan kaupungin valimon mestareita. Valimo oli perustet-



Suomen keskiaikaisten ja 1500-luvun kirkonkellojen valajamerkkejä. Eri lähteiden mukaan piirt. TS. Merkit eivät ole keskenään mittakaavassa. A Uskelan suurempi kello, tuntematon valaja, 1300-luku. SK 4 kuva 11. B Tulipalossa tuhoutunut Maarian kirkonkello, Henrik Tukholmalainen, 1300–1400-lukujen vaihe. SK 3 s. 91. C Turun Iso Heikki (nyk. Pietarsaari), tuntematon valaja, 1488. Rinne 1941 kuva 112. D Föglö ja Hauho, vasemalla Ympyrämestarien merkki nro 7 ja oikealla Kulmamestarin merkki, 1500-luvun alku. Dreijer 1967 kuva 16. E Hacksta (Ruotsi), Henrik Ender. Saman valajan kello Nauvo, 1524/8. Åmark 1960 Pl. 50:H. F Askainen, Kort Hartman, 1548. SK 2 s. 140. G Kirkkonummi, Hinrich Hartman, 1582. Hausen 1872 Fig. 4^c.

tu viimeistään 1400-luvun alussa. Sen toinen merkittävä tuote olivat tykit, joita siellä valmistettiin keskimäärin muutama vuodessa. Lisäksi tehtiin pienempiä valutöitä kuten patoja ja kattiloita. Valimo toimi vuoteen 1871 asti.

Mestareista ovat Suomen näkökulmasta kiinnostavia Thyl Clotbraer (Tile Klötbrade) ja hänen työtään jatkanut Heinrich, sekä Khort ja Hinrich Hartman. Thyl toimi mestarina ainakin vuodesta 1495 vuoteen 1515 ja oli samalla raatimies ja Tallinnan kaupungin taloudenhoitaja, *camerarius*. Hänen kiskälinsä Heinrich jatkoi mestarina oppisänsä työtä, kunnes kuoli vuonna 1524. Hän valoi muunmuassa Tallinnan Olevisten kirkon kellot. Khort Hartman oli mestari viimeistään vuonna 1544. Hinrich Hartman oli hänen poikansa.

Virossa on säilynyt vain kaksi valimon keskiajalla tai uuden ajan alussa valmistamaa kelloa. Toinen niistä on Merten Seifertin vuonna 1433 valama Tallinnan Pyhän Hengen kirkon kello ja toinen on Hinrick Hartmanin tekoa vuodelta 1586 oleva Tallinnan raatihuoneen hälytyskello. Yksi vuonna 1555 alkuaan Saarenmaalle valettu kello on sittemmin päätynyt Vexøhön Tanskaan.⁶⁸

Ruotsissa toimineiden valajienkin töitä Suomessa on useita. Kulma- ja Ympyrämestarit ovat valmistaneet nähtävästi nelisen maastamme tunnettua kelloa, Henrik Tukholmalainen yhden ja Morkarlan mestarikin mahdollisesti yhden.

Uvilan yhteydessä mainittu Matthias Benninck tai Benning oli lyypekkiläinen kellonvalaja, jonka valamista kelloista yksi on säilynyt myös Tallinnan Pyhän Mikaelin luostarikirkon tornissa. Ruot-

siin hän on valmistanut kelloja vuosina 1591–1600, mutta Tallinnan kello on jo vuodelta 1575.⁶⁹ Yksi kello saattaa olla muualta Saksasta.

Kotimaisia kelloja tunnetaan 1400-luvulta yksi ja 1500-luvulta yksi. Jälkimmäinen on tallella.

Edellä olevasta voidaan havaita, että Suomeen ei päässyt keskiajalla eikä vielä 1500-luvullakaan muodostumaan omaa kellonvalajien ammattikuntaa. Vasta seuraavalla vuosisadalla tuomiokapituli tuotti valajamestareita Suomeen, ja ammattitaito alkoi levitä maahamme.

LYHENTEET

AC - Acta Campanologica.

FM - Finskt Museum.

REA - Registrum Ecclesiae Aboensis.

SK - Suomen kirkot - Finlands kyrkor.

SMYA - Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja.

¹ Holmbäck 1951 s. 11 - 20, Holmbäck 1963a. Kellojen soinnista Otte 1884 s. 8 - 101.

² Theophilus 1986. Ks. myös viite 3.

³ Roslund 1987.

⁴ Holmbäck 1951 s. 25 - 34, Holmbäck 1963b, Otte 1884 s. 10 - 115, jossa erityisen seikkaperäinen selostus muotivalmistuksesta ja valutoimituksesta. Ks. myös Bergen 1991.

⁵ Otte 1884 s. 72, Holmbäck 1963b.

⁶ Holmbäck 1951 s. 32.

⁷ Otte 1884 s. 81.

⁸ Åmark 1960 s. 11.

⁹ SK 2 s. 139 - 140. Kuva v. 1548 valetusta kellosta s. 139.

¹⁰ Ålands kyrkor I s. 256 - 257 (kuva s. 256), Dreijer 1983 s. 400. Kuva myös Sanct Olof 1949 s. 3. Salminen 1998 s. 517.

¹¹ Salminen 1998 s. 517.

¹² Dreijer 1983 s. 407 - 408. Valajanmerkeistä kuva Dreijer 1967 s. 25. Åmark 1960 s. 37, 70, 74, 76, 80, 81, 291 - 292, Pl. 2:I, 7:C, 8:C, 9:A, C. Aspelin, J.R. 1895 s. 43.

¹³ Suomen kirkot ja kirkkotaide 2 s. 31, Nyman 1960 s. 92, Salmi-
nen 1998 s. 517.

¹⁴ Salminen 1998 s. 517.

¹⁵ SK 20 s. 150 - 151.

¹⁶ Aspelin, E. 1885 s. 92.

¹⁷ Hällström 1964 s. 188, 244, Aspelin, J.R. 1895 s. 44.

¹⁸ Salminen 1998 s. 516.

¹⁹ Salminen 1998 s. 516.

²⁰ Salminen 1998 s. 517.

²¹ Bidrag till Finlands historia V s. 482: kuninkaan kirje 16.8.1588.

²² Salminen 1998 s. 516.

²³ Hällström 1957 s. 53 - 54, 109, Hausen 1872 fig. 49 - 50, Åmark
1960, Uldall 1906, ks. erit. s. 102 - 103, 129 Åmark 1942.

²⁴ Salminen 1998 s. 516.

²⁵ Aspelin, J.R. 1895 s. 44, Hällström 1964 s. 188, 244, Hausen
1872 fig. 4c.

²⁶ SK 5 s. 136 - 137, jossa kuvat kellosta ja valajanmerkistä. Aspe-
lin, J.R. 1895 s. 44, Björck 1883 s. 63 - 64, jossa myös kuva kellon
kirjoituksesta, Hällström 1964 s. 188.

²⁷ Små notiser s. 11.

²⁸ Salminen 1998 s. 517.

²⁹ SK 1 s. 250.

³⁰ Virmala - Ruotsalainen 1972 s. 182, Aspelin 1895 s. 43.

³¹ Salminen 1998 s. 517.

³² SK 2 s. 110.

³³ Antell 1956 s. 436, Allardt 1935 s. 151, jossa kuva kellosta,
Hipping 1817 s. 102.

³⁴ Salminen 1998 s. 516.

³⁵ Aspelin, J.R. 1895 s. 44, Hällström 1964 s. 188, 244, Hausen
1872 Fig. 48, Ylikangas 1973 s. 144, 558.

³⁶ SK 3 s. 91, Åmark 1960 s. 177, Pl. 57:O. Apengeter-kellot muo-
dostivat oman erityisen ryhmänsä ja niiden valajat oman ammatti-
kuntansa Lyypekissä 1300-luvulla. Gotlannin apinakellot ovat nähtä-
västi yhden perheen eri sukupolvien edustajien valamia ja niiden muut
kuviot poikkeavat saksalaisista. Åmark 1960 s. 164 - 165.

³⁷ SK 3 s. 91. Åmark 1960 s. 40 - 41, 72 - 73, Pl. 3:H, 7:1, Holm-
bäck 1977 s. 11.

³⁸ Oja 1959 s. 79 - 80, SK 13 s. 48, jossa myös kuva kellosta. Åmark
1960 s. 29 - 30, Pl. 1:1.

³⁹ SK 7 s. 165.

⁴⁰ Åmark 1960 s. 143, Pl. 19; F, H, I, 50:G, H. Vrt. myös s. 70, Pl.
7:C, Holmbäck 1977 s. 14 - 15.

⁴¹ FMU 6326 (ks. pvm), 6704 (s.d. 1516). Åmark 1960 Pl. 50:G.

⁴² SK 2 s. 173.

⁴³ REA 627 (Skoklosters Codex Aboensis), Turku 3.11.1471. SK 2 s.
53.

⁴⁴ REA 466 (13.6.1437). Oja 1977 s. 312.

⁴⁵ SK 11 s. 81.

⁴⁶ SK 3 s. 129, jossa myös kuva KM 3464 kellosta, Herten 1973 s.
290, Björck 1887 s. 37 - 38.

⁴⁷ Salminen 1998 s. 516, Aspelin, J.R. 1895 s. 43.

⁴⁸ Små notiser, FM 1895 s. 95, Saarenheimo 1974 s. 700.

⁴⁹ Hällström 1964 s. 188, 244, Hausen 1872 fig. 51.

⁵⁰ Hartman 1906 s. 235, Allardt 1925 s. 72 - 73, 90. Öfverst
Wälborn. Erich Ramsses Berättelse, julk. Neovius 1891 - 1892 s.
394.

⁵¹ SK 6 s. 126, jossa kuva kellosta. Åmark 1960 s. 94, 245, Pl.
11:D, 40:F.

⁵² Vrt. esim. Hausen 1872 ja Aspelin, E., 1885 julkaistuja tekstien

jäljennöksiä.

- ⁵³ Hiekkänen 1993 s. 104 - 107, Åmark 1960 s. 70 - 71, 83, Pl. 7:D, 9:1, 66:1.
⁵⁴ SK 6 s. 197.
⁵⁵ Salminen 1998 s. 516.
⁵⁶ Salminen 1998 s. 517.
⁵⁷ SK 3 s. 194, Alifrosti s.a. s. 113.
⁵⁸ Sähkø 1949 s. 239 - 240.
⁵⁹ FMU 3849. Sandholm 1973 s. 29 - 30, Salminen 1998 s. 517.
⁶⁰ FMU 4847 (14.9.1499), Lappalainen 1971 s. 365.
⁶¹ Aspelin, J.R. 1895 s. 43, Cederlöf 1964 s. 507.
⁶² Nordman 1938 s. 29.
⁶³ Rinne 1941 s. 392 - 394, Åkerblom 1950 s. 434, Åmark 1960 s. 38, 291 - 292, Pl. 3:C, Sandholm 1973, Sandholm 1974 s. 8.
⁶⁴ FMU 4228, 4888, 5161, 5818 (13.6.1515), 5832 (2.9.1515), 6704. REA 576. Rinne 1941 s. 394, Salminen 1998 s. 518.
⁶⁵ Lehtinen 1967 s. 634 - 637.
⁶⁶ SK 4 s. 16, jossa myös kuva sekä kellosta että valajanmerkistä. Åmark 1960 s. 26, 43, Pl. 1:E, 4:C.
⁶⁷ Salminen 1998 s. 516.
⁶⁸ Anting 1970 s. 17 - 19, 27 - 31, Tallinna ajalugu s. 243 - 244, Kaplinski 1995 s. 163 - 165, Uldall 1906 s. 308 - 309. Kellon teksti: *dei gratia iohannes episcopus curonensis et administrator ozciliensis anno xvclv*. Valajanmerkki on kellossa peilikuvana. Julkaisematon luettelo Viron vanhoista kirkonkelloista, koonnut Andres Tvauri.
⁶⁹ Holmbäck 1951 taulukko kellonvalajista ilman sivunumerointia. Julkaisematon luettelo Viron vanhoista kirkonkelloista, koonnut Andres Tvauri.

KIRJALLISUUS JA LÄHTEET

- ALIFROSTI, Kari, s.a. Ruotsin aika n. 1200 - 1808. *Sauvon historia I*. Salo.
 ALLARDT, Anders, 1925. *Borgå sockens historia till freden i Nystad*. Helsingfors.
 ALLARDT, Anders, 1935. *Liljendal sockens historia*. Helsingfors.
 ANTELL, Kurt, 1956. *Pernå sockens historia I*. Tiden till år 1700. Helsingfors.
 ANTING, L., 1970. *Tallinnalaisia aseseppiä ja aseita 1300 - 1500-luvuilla*. Tallinna.
 ASPELIN, Eliel, 1885. Messukylän ja Hauhan kirkot. Muinaismuistoyhdistyksen toimesta tutkittuina. *SMYA VII*.
 ASPELIN, J.R., 1895. Våra äldsta kyrkklockor. *FM 1895*.
BIDRAG TILL FINLANDS HISTORIA V. Utg. af Reinhold Hausen. Helsingfors 1917.
 BERGEN, A.H. van, 1991. Formning och gjutning av en klocka. Återgivet efter en avhandling från 1795 och försedd med inledning av dr André Lehr. Övers. Svend Sørensen och Gösta Bergholtz. *AC 4/1991*.
 BJÖRCK, A., 1883. Kiinteitä muinaisjäänöksiä Halikon kihlakunnassa. *SMYA VI*.
 BJÖRCK, A., 1887. Muinaismuistoja Piikkiön kihlakunnassa. *SMYA VII*.
 CEDERLÖF, Johannes, 1964. *Ekenäs stadens historia. Del III*. 1810 - 1930. Ekenäs.
 DREIJER, Matts, 1967. Medeltidskyrkan i Föglö. *Åländsk Odling*.

Årsbok 1967. Mariehamn.

- DREIJER, Matts, 1983. *Det åvndska folkets historia I:1*. Från stenåldern till Gustav Vasa. Andra reviderade upplaga. Mariehamn. *FINLANDS MEDELTIDSURKUNDER*. Samlade och i tryck utg. af Reinh. Hausen. I - VIII. Helsingfors 1910 - 1935.
 HARTMAN, Torsten, 1906. *Borgå stads historia. Första delen*. Borgå.
 HAUSEN, Reinhold, 1872. *Anteckningar gjorda under en Antiquarisk forskningsresa sommaren 1870 i Vestra Nyland*. Helsingfors.
 HERTZEN, Erik von, 1973. Paimion historia vuoteen 1721. *Paimion historia*. Hämeenlinna.
 HILTUNEN, Esa, 1988. Ruotsin vallan aika. *Liedon historia 1*. Aikojen alusta vuoteen 1809.
 HIPPIING, A.J., 1817. *Beskrifning öfver Perno socken i Finland*. St Pettersburg.
 HOLMBÄCK, L.M., 1951. *Klockor och klockringning*. Stockholm.
 HOLMBÄCK, L.M., 1963a. Klocka. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*. Helsingfors.
 HOLMBÄCK, L.M., 1963b. Klockgjutning. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*. Helsingfors.
 HOLMBÄCK, L.M., 1977. Klockgjutare i Stockholm 1. En personalhistorisk studie. *AC 2/1977*.
 HÄLLSTRÖM, Olof af, 1957. Karis och Svartå kyrkor. *Karis socken från forntiden till våra dagar IV*. Ekenäs.
 HÄLLSTRÖM, Olof af, 1964. Pitäjän kirkko. *Pohjan pitäjän historia. Osa I*. Pohja. Porvoo.
 KAPLINSKI, Küllike, 1995. *Tallinn - meistrite linn*. Tallinn.
 LAPPALAINEN, Pekka, 1971. *Säämingin historia I:2*. Sääminki ja sääminkiläiset sekä ajan valtomahdit pitäjän perustamisesta Venäjän valtakaudelle 1740-luvulla. Pieksämäki.
 LEHTINEN, Erkki, 1967. Keskiajalta 1860-luvulle. *Suur-Ulvilan historia I*. Pori.
 NEOVIUS, Ad., 1891 - 1892. *Ur Finlands historia*. Publikationer ur de Alopæiska pappren red. af A.N. II. Helsingfors.
 NORDMAN, C.A., 1938. Kyrkobyggnaderna och deras inredning. *Nikula, Oscar. Tenala och Bromarf socknars historia II*. Helsingfors.
 NYMAN, Vald. Anteckningar om Geta kapellkyrkas äldre skick. *Åländsk Odling Årsbok 1960*.
 OJA, Aulis, 1959. *Marttilan pitäjän historia*. Forssa.
 OJA, Aulis, 1977. *Nousiaisten historia I*. Turku.
 OTTE, Heinrich, 1884. *Glockenkunde*. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. Leipzig.
 REGISTRUM ECCLESIAE ABOENSIS eller Åbo domkyrkas svartbok samt Skoklosters Codex Aboensis. Utg. Reinhold Hausen. Helsingfors 1890.
 RINNE, Juhani, 1941. *Turun tuomiokirkko keskiakana I*. Tuomiokirkon rakennushistoria. Turku.
 ROSLUND, Mats, 1987. En klockgjutningsfynd från det äldsta Lund. *AC 4/1987*.
 SAARENHEIMO, Juhani, 1974. *Vanhan Pirkkalan historia*. Tampere.
 SALMINEN, Timo, 1998. Uppbörderna av klocks katt i Finland på 1530- och 1540-talet. *Historisk Tidskrift för Finland*.
 SANCT OLOF 1949.
 SANDHOLM, Åke, 1973. Något om en medeltida kyrkklocka och dess öden. *AC 4/1973*.
 SANDHOLM, Åke, 1974. En klockgjutning vid Åbo domkyrka på 1670-talet. *AC 6/1974*.
 SMÅ NOTISER. *FM 1895* s. 11, 95.
 SUOMEN KIRKOT 1. Turun arkkihiippakunta I. Riska, Tove. Vehmaan rovastikunta. Helsinki 1959.
 SUOMEN KIRKOT 2. 1961. Turun arkkihiippakunta II. Riska, Tove.

Mynämäen rovastikunta. Helsinki 1961.

SUOMEN KIRKOT 3. Turun arkkihiippakunta III. Riska, Tove. Turun tuomiorovastikunta I. Helsinki 1964.

SUOMEN KIRKOT 4. Turun arkkihiippakunta IV. Riska, Tove. Perniön rovastikunta II. Helsinki 1966.

SUOMEN KIRKOT 5. Turun arkkihiippakunta V. Riska, Tove - Sinisalo, Antero. Perniön rovastikunta I. Helsinki 1968.

SUOMEN KIRKOT 6. Turun arkkihiippakunta VI. Lilius, Henrik - Nikula, Sigrid - Riska, Tove. Naantalın rovastikunta. Helsinki 1972.

SUOMEN KIRKOT 11. Turun arkkihiippakunta 9, Loimaan rovastikunta III. Riska, Tove. Pöytyän ja Oripään kirkot. Helsinki 1982.

SUOMEN KIRKOT 13. Turun arkkihiippakunta 10. Loimaan rovastikunta IV. 1985. Riska, Tove. Marttilan kirkot. Tammsaari 1985.

SUOMEN KIRKOT 20. Hattulan ja Tyrvännön kirkot. Toim. Marja Terttu Knapas. Jyväskylä 1997.

SUOMEN KIRKOT JA KIRKKOTAIDE 2. Lieto 1980.

SÄIHKE, Irja, 1949. Kirkolliset laitokset ja olot. *Someran historia I* (toim. Esko Aaltonen). Forssa.

TALLINNA AJALUGU 1860-ndate aastateni. Koostanud Raimo Pullat. Tallinn 1976.

THEOPHILUS, 1986. Klokkestøbning. Overs. Bendt Gammeltoft-Hansen og P.H. Fosell. AC 3/1986.

ULDALL, F., 1906. *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker.* Kjøbenhavn.

VIRMALA, A. - RUOTSALAINEN, P., 1972. *Lammin pitäjän historia I.* Ruotsin vallan loppuun. Hämeenlinna.

YLIKANGAS, Heikki, 1973. Lohjalaisten historia Ruotsin vallan vuosisatoina. *Lohjalaisten historia 1.* Helsinki.

ÅKERBLOM, K.V., 1950. *Pedersöre storsäckens historia intill 1865 II.* Jakobstad.

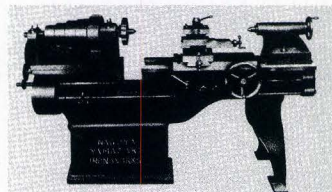
ÅLANDS KYRKOR. Volym I. Ringbom, Åsa - Remmer, Christina. Hammarland och Eckerö. Mariehamn 1995.

ÅMARK, Mats, 1942. Sankt Olofs pilgrimsmärken. *Fornvannen* 1942.

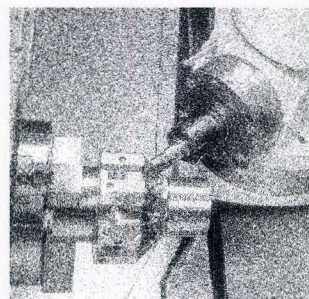
ÅMARK, Mats, 1960. *Sveriges medeltida kyrkklocker. Bevarade och kända klocker.* Stockholm.

Yamazaki Mazak

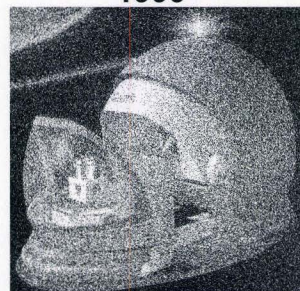
1919...



1928



1999



2019

WIHURI OY
TYÖSTÖKONEET

PL 58, 01511 Vantaa
Puh. (09) 415 815, Fax (09) 4158 2216